

Az én (szlovák) Mikszáthom

„De végre is hibátlan ló, hibátlan asszony
és hibátlan regény nincs.”

Mikszáth Kálmán írói munkássága alatt soha nem titkolta, hogy nem kedveli a túlságosan bonyolult beszédmodot, ha művészetéről és társadalomról van szó. Kertelés nélkül kijelenthetjük, hogy az irodalmi művekben a gyakorlati filozófiát részesítette előnyben: „tisztelet az analízisnek, bölcsekedésnek, az irányeszméknek, de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb”.² Mindenkor szellemes irodalmi nyelven szólalt meg, amelyet napról napra tapasztalt a egyes lakosságú, szlovák–magyar Nógrád megyében, a falusi szlovák és a városi magyar közegben a dualizmus kori Magyarországon. Mikszáth irodalmi képzelete nem csak a korabeli beszélt és irodalmi magyar nyelven alapult, szlovák nyelvi elemekkel is előbbé tette szövegeit, mindemellett rendkívül szorosan kapcsolódott a korabeli természeti és társadalmi élet valóságához, különösen pedig a Felső-Magyarországhoz. Ilyen szoros kapcsolat nélkül idővel „kiüresedik” még egy briliánsan megírt prózai mű is, és elveszíti a túlélés és az újraolvasás lehetőségét. Nem véletlen tehát, hogy Mikszáth Kálmán minden idők egyik legolvasottabb és legtöbbet fordított szerzője a magyar irodalomnak. Személyesen jegyezném meg, hogy érvényes ez a szlovák kulturális és nyelvi közegben is, és nemcsak a történelmi Magyarország felbomlása előtti évtizedekben, hanem utána is. 1862-től – amikor elkezdődött a magyar irodalom szlovákra fordítása – 1918-ig 70 önálló fordításkötet jelent meg, ennek az egyötödét (14 kötet) a Mikszáth-próza fordításai alkotják (kilenc irodalmi szlovák nyelven, öt pedig sárosi szlovák nyelvjárásban). (Csupán összehasonlításképpen jegyezzük meg, hogy ebben az időszakban a nála sokkal népszerűbb Jókai Mór „csak” hét fordítással képviselteti magát, s ebből hat irodalmi szlovák nyelven jelent meg, egy pedig sárosi nyelvjárásban.)³ Ebben a korszakban Mikszáth Kálmán első helyre kerül az újságokban közölt fordításokat tekintve is: 144 (125 irodalmi szlovák nyelven, 19 sárosi nyelvjárásban) jelent meg a *Nasa Zastava* című újságban, Jókai Mórnak pedig 120. Mikszáth prózájának szlovák recepcióját észrevette

1 Mikszáth 1992, 110.

2 Mikszáth 1992, 100.

3 Tomiš 2000, 60–64.

a magyar tudományos közeg is. Elég csak fellapozni a kritikai kiadások bibliográfiáját. Legújabbban erre a jelenségre korunk egyik kiemelkedő Mikszáth-kutatója, Fábri Anna figyelt fel: „A szlovákság körében alighanem Mikszáth lett a legismertebb magyar író (s talán az ma is): jelentősebb művei kivétel nélkül mind olvashatók szlovák fordításban is. És ez nagyon is érthető. Hiszen Mikszáth a mai Szlovákia csaknem minden táját megörökítette írásaiban, és talán ő ábrázolta a legtöbbször a legváltozatosabb helyzetekben a szlovákság életét is.” – Fábri Anna nem felejt el megjegyezni: „Ha a szlovák ember megjelent is már korábban irodalmunkban, a szlovák nyelv egyértelműen csak a Mikszáth-művekkel foglalt el bizonyos helyet magának: az író magukat magyarnak (a magyar nem ismeri, helyesebben nem használja az Uhor⁴ megnevezést, megj. K. W.) valló hősei valamiféle nyelvi kényelemszeretetnek hódolva gyakran váltanak át diskurzus közben a szlovák nyelvre.”⁵ Fábri Anna megállapításait további tényekkel is alá lehet támasztani. Mikszáth Kálmán a második helyet foglalja el Jókai Mór mögött a szlovákra fordított magyar szerzők történelmi ranglétráján, ugyan mostanában Jókai-fordítások nem jelennek meg. A napjainkban kiadott magyar szerzők fordításai közül Esterházy Péter (1950–2016) és Mikszáth Kálmán éri el a bűvös határt, az évente 300 eladott példányt. Az új fordításgyűjtemény – a Marenčin PT Kiadó gondozásában –, amelynek eddig hat kötete jelent meg, a szerző 68 szövegét (regényeit, elbeszéléseit és novelláit) tartalmazza, amelyek a történelmi Felső-Magyarországon játszódnak (nemcsak a jelenlegi Szlovákia területén) szlovák nyelvet beszélő lakosság körében. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a terjedelmes Mikszáth életműnek eddig a legteljesebb és üzletileg is legsikeresebb fordításban megjelent kiadása az a száz éves válogatás, melyet a Tatran kiadó jelentetett meg a *Zlatý Fond* (Arany Alap) című világirodalmi sorozatában, és amely egy szintre emelte az 1945-től 1989-ig, a társadalmi rendszer megváltozásáig született Mikszáth-fordításokat (a fordítók: Július Albrecht jogász, Alfréd Engelmann újságíró, szerkesztő és két író: Emo Bohún és Ján Hrušovský).⁶

Csak nagyon röviden és futólag említve: csaknem 140 éve annak, a Mikszáth életmű szlovák percepciója elkezdődött (a történelmi Magyarország korabeli folyóirataiban és az államfordulat után is), amiből egyértelműen következik, hogy egyedülálló – és talán a legjelentősebb – fejezete a szlovák irodalom különösen gazdag magyarból készült fordításainak (a történelmi ország folyóirataiban, majd azután is). Megérdemelne ez egy önálló monográfiát is. Amíg ilyen elméleti munka nem születik Szlovákiában (eddig még nincs tervben), a kortárs

4 Az Uhor kifejezés legpontosabban talán hungarusnak fordítható, tehát magyarországit jelent, a régi ország lakosát függetlenül anyanyelvétől, a szlovák Madar szó egyértelműen a magyar anyanyelvükre vonatkozik, ez a kettőség a szlovák nyelvben valójában a modern nemzeté válás korától létezik. A ford. megj.

5 Fábri 2013, 129.

6 Mikszáth 1979.

fordítóknak nem marad más, csak lépésről lépésre (néha pár lépést hátrálva is), fáradságos munkával megismerni a korábbi fordításokat, és azokat teljes terjedelmükben felkutatni.

Ezen sorok írójának a körülmények kedvezően alakultak. Mind íróasztalán, mind egyetemi katedráján ott található Mikszáth már csaknem 40 éve. Kezdetben csak olvasói élmény volt, először szlovákul (és csehül), azután már eredeti nyelven, majd később ezeket a Mikszáth-fordításokat másfajta – szigorúbb szerkesztői, kiadói – szemüvegen keresztül néztem, a 20. század 70-es éveiben következtek azután első bátortalan fordítási próbálkozásaim, végül pedig műfordítói szemináriumok (több alapvető Mikszáth mű fordításának elemzése), főleg a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Karának tehetős hallgatóival. Ezek a megállók (beleértve a visszamenőleg felfedezett saját szerkesztői és fordítói figyelmetlenségeket és tévedéseket), a szoros szerkesztői és interpretációs irodalmi együttműködés magyar kortársakkal, a Mikszáth-életmű kiváló tudósaival (Hajdú Péter, Kiss Gy. Csaba, Szegedy-Maszák Mihály), fokozatosan megnyitották és lehetővé tették az utat egy új – és saját – Mikszáth szövegeire irányuló fordítói koncepció kialakítására. Afféle funkcionális fordítás ez azzal a céllal és hangsúllyal, hogy megőrizze a szerzői kijelentés (referenciális, értési és megértési) irodalmi értékét a lehető legszélesebb konnotációs mezőben, mindemellett megfeleljen az eredetinek. Mikszáth esetében a fordítás elég sajátosnak mutatkozik, sőt azt állíthatjuk, hogy nyelvileg megoldhatatlan, különös tekintettel az ún. hungarus jellegre, más szóval történeteinek miliójére és szereplőinek mentalitására. Meggyőződünk róla, hogy ezt nem lehet elérni vegyes szlovák–magyar nyelvi elemekkel a fordítás-szövegben, hanem filológiai pontossággal, precíz és következetesen kidolgozott fordítási, azaz metanyelvi közleménnyel, amelyben minimális zavaró idegen nyelvi elem jelenik meg.

Mikszáth 1910-ben bekövetkezett halála után az ő felföldi világa nem csupán átalakult, de szó szerint meg is szűnt. Csak fizikai és lelki emlékek maradtak utána, természetesen Mikszáth irodalmi alkotásaiba zárva, ezeket a mai olvasók már új szemszögből nézik, és más tartalmakkal ruházzák fel. A magunkfajta ember is, ha azon a tájon sétál, ahol elődei éltek, az az érzése támad, hogy ismeretlen, idegen világon halad keresztül. Ugyanazt a szöveget olvassa, amit elődei (ha az eredeti prózai szövegről beszélünk), legyen bár született magyar (és nem „hungarus”), néha értetlenül csóválja a fejét. A korabeli valóság és az emberek közötti kapcsolat már alig valamit vagy végképp semmit nem mond. Ne is menjünk messzire, maradjunk az ivásnál: mit jelent az, ha egy régi magyarországi „hungarus” (szlovák vagy magyar) megiszik egy „iccével, pinttel” (esetleg „pozsonyi pinttel”), a pincében van egy „akó” bora, az éléskamrájában egy „mérő” búzája? Az élet egyéb – magán, közösségi, politikai, gazdasági – területeiről már nem szükséges megnevezni sem a dolgokat, mert azok gyorsabban eltűntek e közép-európai régió lakosainak egyéni és kollektív tudatából. Mindez már tárgyi és nyelvi magyarázatot kíván. Abban az időben, amikor

Mikszáth művei keletkeztek, nyelvileg és tartalmilag közelebb álltak a szlovákokhoz és a magyarokhoz (azaz magyarországiakhoz), száz évvel később a szlovákoknak ez csaknem idegenné vált, ahogy a magyar olvasóknak is. Annál is inkább, mert ami a közös „hungarus” örökséget illeti, napjainkban olykor tanúi vagyunk egy viszonylag kíméletlen nemzeti privatizációnak (vagy kisajátításnak) a jelenlegi Közép-Európa Duna menti államainak határain innen és túl (az igazság az, hogy ebben a folyamatban nem a szlovák fél a meghatározó, de ugyanúgy felveszi a ritmust, és jelzi törekvéseit), továbbá az új kifejezések és tartalmak egybeolvadnak a régi és még régebbi megszokott kifejezésekkel. Ám ezek az új kontextusban új, és nemegyszer kellemetlen jelentést hordoznak.

Ezek közé a kifejezések közé tarozik a magyar felvidék szó (szószerinti fordításban: felső kerület, felső vidék), ami Mikszáth szótárában központi szerepet játszik. Magyar nyelvészek kinyomozták, hogy a magyar szókészletbe mint új szóalak került be, a felföld szinonímájaként (dombság, fennsík értelemben), a források alapján 1838-ban kezdték el használni. 1848-tól 1852-ig vált megszokottá, mint az „északi, hegyvidéki része a történelmi Magyarországnak”, és nagy kezdőbetűvel írták.⁷ Erre a kifejezésre ragadt egy politikai jelentéstöbblet, miután Grünwald Béla, Zólyom megyei alispán és történész 1878-ban megírta *A felvidék* című pamfletjét, amelyben a szerző ezt a kifejezést az akkori ország északi vármegyéire alkalmazta, ahol az oktatásügy többnyire a (szlovák) evangélikus egyházhoz tartozott. A teljes igazsághoz elengedhetetlen hozzátenni, hogy a magyar lakosság egy bizonyos része (a határokon innen és túl) a mai magyar nyelvben ezt a kifejezést kifejezetten politikai értelemben használja Szlovákia szinonímájaként, amelynek a területén magyar nemzetiségű emberek is élnek.

Mikszáth Kálmánnak, mint a Felvidék (Felföld, felső vidék, illetve hegyvidék) koronázatlan királyának, a kifejezés legújabb formájával nincs semmi kapcsolata. Amikor a maga idejében a felvidék fogalmat használja, ezt kizárólag földrajzi értelemben teszi, a korabeli Magyarország északi részének megnevezésére. Az „ő” Felvidékének kapuja Eger, és beleékelődött az egész déli (lenti) Nógrád is. Fábri Anna Mikszáth felföldi embereit nagyon találóan a következő szavakkal jellemzi: „Életművében a felvidék szinte önálló ország, amelyet csak a parlamentarizmus és a közigazgatás szálai kötnek az országos politikához, elsősorban a fővároshoz, Budapesthez. Mikszáth egyszerre poétikus és humorisztikus előadásában általában önmagával beérő élet a Felvidéké. [...] Ahogy Mikszáth felvidéki falvai ritkán magyarok (itt szlovák értelemben: hungarusok, megj. K. W.), úgy a falusi házaktól, utcáktól kőkerítéssel és árnyas fákkal, parkokkal elválasztott udvarházak többnyire azok, legalábbis a bennük zajló élet stílusa szempontjából. [...] Mikszáth nemesi felvidéki

7 Kiss 1978, 219.

nemesek: sokszor szlovák vagy lengyel eredetű neveikben csak a nemesi »y« utal magyarságukra.”⁸

Ha Mikszáth sejtette volna, hogy a gyakran fordított magyar szerzők között lesz számon tartva, a fordítás is felsorakozhatott volna az emberi lélek nem létező, hibátlan élő művei, lényei és alkotásai közé a fentebb említett mottóban. A fordítás lényegében egy metakreáció, a metanyelvi kommunikációs folyamatok eredménye, metatextus, amely nem hagyhatja figyelmen kívül a szöveget, de feleslegesen nem is ismételheti azt. Egyszerűen megfogalmazva a fordítás nem lehet azonos az eredetivel. A „felvidéki” Mikszáth-művek esete fordításelméleti ismereteink szempontjából még összetettebb. A transzkripció és a transliteráció nem tartoznak a fordítói eljárások és eszközök közé, ugyanis ezekkel csak a befogadó nyelv helyesírása érvényesül, és kijelölik a célt (ún. skopos), valamint megmutatják a befogadás irányát, miközben a fordításnak a következetes olvasói kommunikációs szituációban értelmesnek és felfoghatónak kell lennie. Sajnos a kortárs (szlovák és magyar) olvasónak már gyakorlatilag nincs lehetősége elsajátítani, érzékelnie és megértenie semmilyen alapinformációt a mikszáthi „Felvidékről”, azaz nincs meg a szlovák (tót) és magyar együttélés, -működés, nincsenek meg azok az „összetevők”, tapasztalatok, amelyek kijelölik azt, amit úgy nevezünk: történelmi Magyarország és hungarus-tudat. Ráadásul Mikszáth prózájának a nyelve magyar, csak és kizárólag magyarul írt. Műveiben a „hegyvidéki” szlovák betétek háromféleképpen jelennek meg: először is *expressis verbis*, jellegzetes szlovák incipitekkel, idiomatikus szókapcsolatokkal és kifejezésekkel, kifejező szlovák szavakkal, amelyeknek elsődleges jelentésük mellett mindenekelőtt kiemelő szerepük van a mondatban; másodsor: elrejtve, közvetetten kifejezve; harmadszor: virtuálisan vagy csak a kontextusból következően. Amennyiben a fordítás folyamatában a magyar elbeszélő nyelv kicserélődik szlovákra, az egész helyzet alapján megváltozik, ráadásul anélkül, hogy a fentebb megnevezett szlovák nyelvű betétek funkcióját és alapállását átvinné a magyar. Ezt az eljárást az eredeti magyar nyelvvel sehogy nem lehetett megoldani a fordításban megkövetelt jelentésbeli és többletjelentésbeli azonosság miatt, mert: „az empirikus megismerés megerősíti, hogy a szlovák oldalról a magyar másság idegenségként érzékelhető.”⁹ A magyar és a szlovák nem úgy tartozik bele egy egészbe, ahogy a valamikori Magyarországon, és ahogy Mikszáth felvidéki szövegeiben, hanem épp ellenkezőleg: elkülönülnek és taszítják egymást. Ezt a tényt jelentősen befolyásolja Mikszáth „felföldi” szövegeinek kölcsönös asszimilációs–akkomodációs fordítói folyamata, különösen pedig a szlovák kulturális és nyelvi közegben. Bár a mérleg nyelve

8 Fábri 2013, 130–131.

9 Dolník 2012, 249–252. „nyelv a szlovák–magyar kapcsolatokban, magyar idegenség alfejezet. A különbség a magyar és a szlovák nyelv között megfigyelhető úgy is, mint a magyar idegenség manifesztációja, ami bizonyos veszélyeztetettségérzést hordoz, amennyiben ezen a prizmán keresztül tekintünk a nyelvre, akkor egyfajta ellenszenv alakul ki felé.” (Dolník 2012, 251)

az asszimiláció oldalára billen, de a megírt szövegek irodalmi értéke azonos, és az újra aktualizálódik az új irodalmi közegben, amely már összehasonlíthatatlan az előzőekkel.

Befejezés: ez tehát az én új (szlovák) Mikszáthom, akitől elválaszthatatlan írónk eredeti (hungarus) szerzőségének mivolta.

IRODALOM

Dolník, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava, 2012, Kalligram.

Fábri Anna: *Mi ez a valósághoz képest? Kérdések és válaszok Jókai, Mikszáth és Krúdy olvasása közben*. Budapest, 2013, Kortárs.

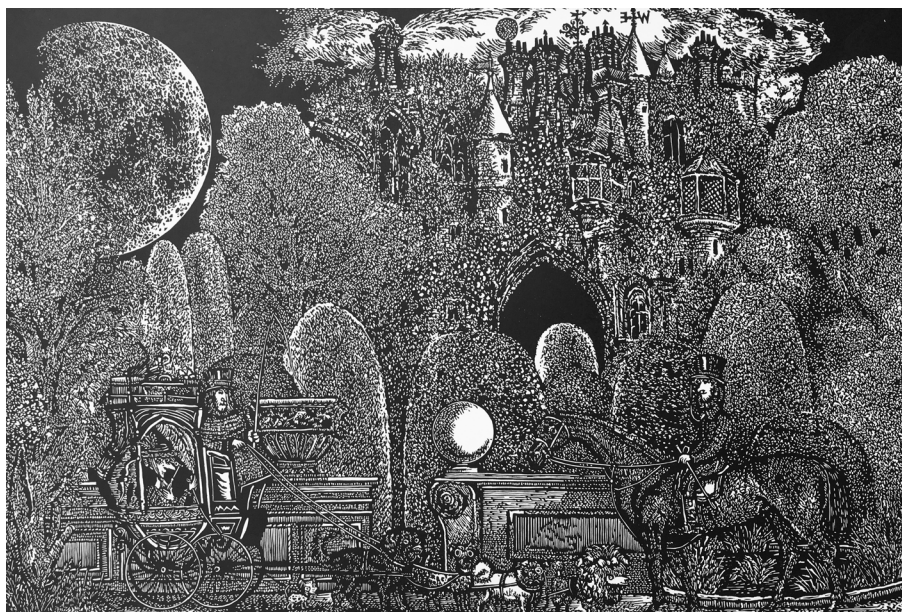
Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.

Mikszáth Kálmán: *Výber z diela I–III. (Z kratších próz, Dáždnik svätého Petra, Posledný hradný pán, Prípád mladého Nostyho s Marikou Tóhovou, Podivné manželstvo, Čierne mesto)*. Bratislava, 1979, Tatran.

Mikszáth Kálmán: *Az én jeles mondatom*. Salgótarján, 1992, Mikszáth Kiadó.

Tomíš, Karol: *Maďarská literatúra v slovenskej kultúre I. (1860–1918)*. Bratislava, 2000, VEDA.

Hajtman Kornél fordítása

Gyulai Líviusz: Gertrúd, a nevelőnő (Leacock-illusztráció) (linóleummetszet, 1977)

HAJTMAN KORNÉL (1985) irodalomtörténész, költő.